

CIL III 1596 – O PROPUNERE DE RESTITUIRE

Radu Ardevan

Piesa la care ne referim acum este o inscripție romană din piatră, ce a fost semnalată și copiată de J. Mezerzius la începutul secolului XVI. Pe atunci, ea se afla în conacul C. Giulai (Gyulay ?) din Țara Hațegului¹. Inscripția a mai fost văzută de A. Verantius la 1553, care a recitat textul. Ulterior ea a dispărut².

Culegerile moderne de inscripții (J. Seivert, apoi M. Ackner și Fr. Müller) au preluat lectura lui Mezerzius și nu au putut stabili proveniența monumentului. Th. Mommsen a inclus-o ca atare în CIL III, la nr. 1596, considerând-o printre piesele *Daciae incertae*. El a încercat ameliorarea lecturii unor rânduri, izbutind să înțeleagă mare parte din acestea, dar cu unele lacune și neclarități³. Tot așa a fost preluat textul și în recentul *coprus* al inscripțiilor Daciei romane⁴.

Credem că, pe baza versiunii oferite de CIL și IDR, se poate încerca o lectură mai bună și o restituire mai completă a textului. Avem ca puncte de sprijin cunoștințele mult îmbogățite despre inscripțiile Daciei romane și numeroasele analogii ce se pot afla printre acestea. În plus, avem în vedere și posibilele deteriorări mecanice ale literelor, ceea ce poate vicia lectura (din păcate, nu există încă studii paleografice asupra inscripțiilor lapidare din Dacia romană⁵).

Prima observație este că, așa cum am văzut, momentul pare să fi fost semnalat într-o reședință nobiliară din zona Hațegului sau nu prea departe de Deva⁶. Cum această zonă a aparținut în Antichitate coloniei Ulpia Traiana Sarmizegetuza, iar monumentele epigrafice descoperite pe acest areal reflectă mai ales realități ulpiene ori provin chiar din acest oraș⁷, este foarte probabil ca și inscripția discutată acum să fi fost adusă chiar de la Sarmizegetusa.

Concentrându-ne atenția asupra textului, așa cum apare el în CIL, observăm că el se dispune pe 14 rânduri, de lungime inegală. Iată această versiune:

I • O • M
V • VL • COR • PRO
SALVTE • SVA • ET • SV
ORVM • IVL • AR • DE
5 CORATVS • DEC
COL • AEQ • FLA • IVL
AEDIL • ET • M • AVR • FILI
ORVM • S • DE • COL
AQ • QVAES
10 V • S • L • M
PERPETVO • ET
CORIOLANO
COS • VIII • IDVS
IVNIAS

Există unele rânduri care nu pun probleme de lectură. De exemplu, ultimele cinci pot fi citite fără nici o greutate. Ele ne dau o idee despre lăţimea maximă a câmpului inscripţiei; dar trebuie să nu uităm că literele din diferite rânduri pot avea dimensiuni diferite. De asemenea, punctele între litere pot să fie existat realmente, dar pot fi luate drept așa ceva și simple deteriorări ale pietrei.

În r. 1 formula I O M este clară și nu stârnește nici un fel de dubii. La începutul r. 2, Th. Mommsen propune restituirea *[F]ul[gu]r(atori)*. Dacă epitetul este perfect verosimil pentru Iupiter, credem că spațierea literelor ar putea fi diferită. F inițial putea să fi fost deja dispărut pe vremea lui Mezerzius, iar hasta verticală a unui R deteriorat putea trece drept un L. Tot așa, numai o deteriorare gravă a pietrei putea face ca resturile unui T să fie luate drept C. Dar propunerea noastră se încadrează bine într-un rând cu 15 semne grafice, așa cum par să fi fost și r. 3, a cărui lectură este sigură. Deci propunem înregistrarea *[F]V[LG]VR[A]TOR[I]*.

În continuare, lectura este iarăși sigură: PRO / SALVTE SVA ET SV / ORVM. Dar în r. 4 întâmpinăm un nou impediment. Mommsen propunea a se citi *M. A[u]r(elius) Decoratus*. Este posibilitatea cea mai verosimilă, pe care o acceptăm și noi. Observăm că un M deteriorat putea fi luat drept IVL, iar AR ar putea ascunde o ligatură AVR. Tot așa, grupul IVL de la sfârșitul r. 6 ar putea fi de fapt un M, ceea ce schimbă lectura și dă sens afirmației din r. 5-7: *dec(urio) / col(oniae) Aeq(uum) flam(en) / aed(ilis)*.

Conjuncția ET din r. 7 introduce încă un personaj, tot un aristocrat municipal și tot un Marcus Aurelius. Problematică rămâne citirea cognomenului, evident corupt. Credem că, în r. 8, formula din fața noțiunii de *decurio coloniae* trebuie să ascundă

terminația unui cognomen la nominativ. Cum literele copiate au fost ... FILI/ORVM • S ..., ne întrebăm care anume puteau să fi fost deteriorate și ilizibile. FILI de la sfârșitul r. 7 ar putea fi de fapt – credem noi – PHILI (cu primele două litere deteriorate, ori într-o ligatură P + H). Iar în r. 8, primele două litere (OR) ar putea ascunde semnele PP degradate. În această variantă, este normal a restitui lectura [P]HILI/PPVS, cu observația că rămâne greu de clarificat prezența unui M între V și S la începutul r. 8. Un semn introdus din greșeală de copist nu e o imposibilitate, dar preferăm să nu luăm în calcul asemenea ipoteze hazardate. Mai degrabă trebuie să revenim la text, unde explicația ar putea fi – iarăși – existența unor litere stricate de vreme. Restituirea [P]HILI/PPI[A]NVS (eventual, cu N, V și S de la sfârșit într-o ligatură) pare cea mai acceptabilă.

În continuare, DE • COL / AQ • QVAES trebuie citite, evident *de[c(urio)] col(oniae) A[e]q(ui) quaes(tor)*. Eventual puteau urma și alte câteva litere, căci rândul pare prea scurt (o indicație gen *aed(ilis)* sau *pont(ifex)*, sau poate pur și simplu *quaes[toric(ius)]* ?).

Cât despre numele la ablativ *Coriolano* din r. 13, Verantius l-a citit *Corneliano*⁸, mult mai verosimil; un consul pe nume L. Mummius Felix Cornelianus a funcționat într-adevăr alături de colegul său L. Marius Perpetuus, în anul 237 p. Chr.⁹

Prin urmare, credem că se poate oferi o restituire ameliorată, care țină seama atât de observațiile pertinente ale lui Th. Mommsen, cât și de logica internă a textului și de particularitățile grafice ale unor posibile litere avariate. Lectura noastră este următoarea:

- I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
 [F]u[lg]ur[a]tor[us] pro
 salute sua et su-
 orum M(arcus) A[u]r(elius) De-
 5 coratus dec(urio)
 col(oniae) Aeq(ui) flam(en)
 aedil(is) et M(arcus) Aur(elius) [P]hili-
 ppi[a]nus de[c(urio)] col(oniae)
 A[e]q(ui) quaes(tor) [...?...]
 10 v(otum) s(olverunt) l(ibentes) m(erito)
 Perpetuo et
 Corneliano
 co(n)s(ulibus) (ante diem) (octavam) idus
 lunias.

Observăm că versiunea noastră presupune rânduri cu un număr aproximativ egal de litere. Pentru cazurile unde apar discrepanțe mai mari, pot fi avute în vedere ligaturile (notate de transcriptori), ori faptul că unele litere ocupă loc mai puțin. De exemplu, r. 3 are cu certitudine 16 unități spațiale – litere și spații între cuvinte; dar r. 4 comportă doar 13, iar r. 5 – 11 și r. 6 – 12, în timp ce r. 10 are doar 8. Însă lucrurile se pot explica. În r. 3 apar litere care ocupă puțin spațiu (L și T) și mai există numeroase ligaturi (A+L, V+T, E+T), așa că numărul de spații necesare se reduce la 13. În r. 5, este suficient să ne gândim că literele A, O și E reclamă mai mult loc și pot fi scrise mai late, fără ligaturi, pentru ca balanța să se echilibreze; la fel stau lucrurile și cu r. 6 (unde apare ligatura A+E), iar r. 10 – care conține formula dedicatorie – putea să fi fost scris mai spațiat. Așa că lectura noastră este posibilă și chiar foarte probabilă.

În traducere, textul arată astfel:

„Lui Iupiter Fulgerătorul cel preabun și preamare, pentru salvarea (sănătatea) sa și alor săi, M. Aurelius Decoratus, decurion al coloniei Aequum, flamen, edil, și M. Aurelius Pilippianus, decurion al coloniei Aequum, quaestor, (..?..), au împlinit legământul cu plăcere celui care a meritat, consuli fiind Perpetuus și Cornelianus (=237 p.Chr.), la 25 mai”.

Prin urmare, este vorba de o inscripție votivă, un altar dedicat în vremea lui Maximius Thrax zeului roman, suprem, în ipostaza sa de *Fulgurator*. Ambii dedicanți sunt cetățeni de vază, aristocrați care au deținut magistraturi, ai unui oraș din afara Daciei, anume *Colonia Claudia Aequum* din Dalmația. Evident, ei nu rezidau la Ulpia Traina Sarmizegetusa, ci trebuie să se fi aflat acolo doar temporar, probabil pentru afaceri personale¹⁰. Ne putem gândi la o eventuală implicare a lor în exploatările de aur din Munții Apuseni, domeniu în care dalmatinii aveau o veche tradiție și care este în funcțiune și în secolul III¹¹ – dar ne lipsește orice dovadă directă. Cei doi puteau să fi fost rude, însă lucrul nu e sigur: textul nu oferă nici o indicație, iar numele *Aurelius* este mult prea comun în lumea romană pentru a dovedi vreo relație de familie între ei. Puteau să fie doar parteneri de afaceri. În orice caz, condiția lor socială într-un oraș important, de veche tradiție romană, precum și data la care apar în Dacia ne fac să credem că nu poate fi vorba de niște noi cetățeni, primiți în corpul civic abia prin edictul lui Caracalla. Trebuie să fie vorba de urmașii unor Marcii Aurelii de prin secolul II, dacă nu chiar și mai vechi.

Inscripția discutată acum a stârnit neîncredere, datorită textului defectuos transmis de copiiștii ei moderni și nesiguranței asupra provenienței monumentului¹². Revizuită acum, ea poate fi privită ca un izvor suplimentar pentru înțelegerea contractelor externe ale elitelor sociale din Sarmizegetusa și a relațiilor ample ale Daciei romane cu lumea dalmatină.

NOTE

¹În IDR III/2, 249 (p.219) inscripția este plasată la conacul „G. Ciulai” (ceea ce în ungurește ar da forma Csulay). Dar o asemenea reședință nobilă nu este cunoscută. Textul lui Th. Mommsen din CIL III 1596 notează însă *in domo Gregorii Giulay Mez.* Or, o familie nobiliară Gyulai a existat într-adevăr în Țara Hațegului, și reprezentanți ai ei s-au remarcat chiar prin colectarea de antichități.

²Vezi IDR III/2, 249 (cu bibliografia mai veche).

³Lectura arată astfel: *I.O.M. [f]ul[gu]r(ator)___M. A[u]r(elius) Decoratus, dec(urio) col(oniae) Aeq(ui) fla[m(en)] aedil(is), et M. Aur. (sequitur cognomen corruptum) de[c(urio)] col(oniae) A[e]q(ui) quae(stor) v.s.l.m.*

⁴IDR III/2,249, fără vreo traducere.

⁵Cum există pentru Moesia Superior cartea lui P. Petrović, *Paleografija rimskih nadpisa u Gornjoj Meziji*, Beograd, 1975.

⁶Deși o parte din vechea literatură considera inscripția – fără argumente valabile – ca provenind din apropierea Clujului (M. Ackner, Fr. Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien*, Wien, 1865, p. 152, nr. 725), nu am luat în considerare eventualitatea ca datele copiștilor să se refere la reședința familiei nobiliare de lângă Vad (la Coplean, j. Cluj); nu se cunosc antichități de acolo, iar familia și conacul ei nu existau încă la data când scriau Mezerzius și Verantius. De altfel, ambii s-au ocupat cu precădere de monumentele romane din Transilvania centrală și sud-vest.

⁷R. Ardevan, *Viața municipală în Dacia romană*, Timișoara, 1998, p. 74-80.

⁸M. Ackner, Fr. Müller, *loc. cit.*; IDR III/2, p. 220.

⁹U. Schilinger-Häfele, *Consules. Augusti. Caesares. Datierung von römischen Inschriften und Münzen*, Stuttgart, 1986, p. 101. Este soluția acceptată și în IDR III/2, 249.

¹⁰R. Ardevan, *op. cit.*, p. 313-314.

¹¹V. Wollmann, *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1996, p. 48-52, 165-189.

¹²Ignorată de noi înșine în cercetarea asupra vieții municipale daco-romane (R. Ardevan, *loc. cit.*).

CIL III 1596 – UN ESSAI DE RESTITUTION

Résumé

On reprend la lecture de l'inscription CIL III 1596 (= IDR III/2, 249), pièce maintenant disparue. Il est très probable qu'elle provienne de Ulpia Traiana Sarmizegetusa même. Jusqu'à présent, sa restitution restait incomplète et déficitaire.

En discutant la pièce, il faut envisager des possibles cassures et détériorations de la pierre, de sorte que la lecture peut être modifiée, en concordance avec la logique des faits et les connaissances sur les institutions et les mœurs des Romains.

L'auteur propose une restituition du texte, ainsi qu'une traduction en roumain.

Le texte révisé semble s'accorde parfaitement avec les données des transcrits modernes, ainsi qu'avec les possibilités de restitution Il s'agit d'une inscrip-

tion votive de 237 ap. J.-C., érigée pour Iupiter Optimus Maximus Fulgurator par deux aristocrates de la colonie d'Aequum (Dalmatie), qui visitaient la Dacie à titre privé. Les Dalmatins ont joué un rôle important dans les exploitations minières de Dacie, et les relations de la province avec la Dalmatie sont confirmées encore une fois.